

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Simpozij u povodu 300. obljetnice rođenja Immanuela Kanta (1724–2024): Kant

Babić, Mile; Mujkić, Asim

2025

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/834>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

NEDRUŠTVENA DRUŠTVENOST: KANT I PROBLEM GOSTOPRIMSTVA*

Ivan Milenković**

Sažetak: Kantov oksimoron *nedruštvena društvenost* upisuje se u veliku tradiciju političkih ideja koje početak civilizacije vide kao izlazak iz nereda i ulazak u nekakav poredak. Taj poredak, pak, počiva na zakonu kao na prinudi koja slobodu određuje negativno, kao niz zabrana zarad održivosti ljudske zajednice. Istovremeno, međutim, u srcu poretka i dalje opstaje potisnuti nered (nedruštvenost) koji, po Kantu, nužno ispoljava svoje stvaralačke potencijale. Gostoprimstvo se, u konstelaciji koja održava unutrašnju napetost (između antagonizma kao stvaralačke sile i ukroćenog antagonizma koji je sputan zakonom), pojavljuje kao način na koji je moguće ublažiti antagonizam u međunarodnim odnosima za koje, još uvek, ne postoji zakonski okvir koji bi prihvatio čitav svet.

Ključne reči: Kant, nedruštvena društvenost, antagonizam, priroda, oksimoron, nasilje, zakon

Nedruštvenu društvenost (*ungesellige Geselligkeit*) ljudi, Kantov oksimoron iz teksta “Ideje opšte istorije usmerene ka ostvarenju svetskog građanskog poretka”, ponavlja motiv u kojem ljudska zajednica, vođena prisilom udruživanja, nastaje iz prvobitnog nereda, ili uzajamne suprotstavljenosti pojedinaca, te se iz stanja u kojem je, prema slavnoj Hobsovoj formuli “čovjek čoveku vuk”, odnosno stanja uzajamne suprotstavljenosti pojedinaca – jer ljudi su samoživi, sebični, misle samo na sebe (kaže Kant) – izlazi na taj način što ljudi potiskuju svoja “ne baš ljubazna svojstva nedruštvenosti” (*eben nicht lebenswürdige Eigenschaften der Ungeselligkeit*) i udružuju se kako bi uspostavili nekakav red. Prema Hobsu prirodno stanje je neizdrživo zbog sveopšte nesigurnosti i straha u kojem uzajamno suprotstavljeni ljudi neprestano žive, što će reći da Hobs izlazak iz prvobitnog haosa pripisuje psihološkom činiocu. Kod Kanta, međutim, stvari stoje drugačije utoliko što je prvobitno stanje segment nekakvog prirodnog plana. Za prirodu, naime, prvobitni

* Treći program Radio Beograda, ives_bg@yahoo.fr

** Ovaj tekst prerađena je verzija desetog poglavlja moje doktorske teze “Pojam suverenosti: Od izbeglištva do gostoprimstva”, odbranjene na Fakultetu političkih nauka u Beogradu.

antagonizam između pojedinaca je *sredstvo* (*Mittel*) kojim se priroda služi da bi naterala ljude da razvijaju svoje (prirodne) obdarenosti (*Anlagen*).

Sredstva kojima se priroda služi da bi ostvarila razvitak svih ljudskih obdarenosti jeste antagonizam koji između pojedinaca vlada u društvu, pod pretpostavkom da on ipak na kraju postaje uzrokom zakonitog poretka među njima. Ovde pod antagonizmom podrazumevam nedruštvenu društvenost (*ungesellige Geselligkeit*) ljudi, to jest njihovu sklonost da stupe u društvo, koja je, međutim, povezana sa opštim otporom koji stalno preti da razjedini društvo (Kant, 1974: 32).

Kant ne ulazi u uzroke preobražaja – strah, recimo – jer za njega uzroci stvaranja društvenosti, naročito ne psihološki, u krajnjoj liniji nisu bitni. Bitna je nužnost udruživanja proistekla iz antagonizma koji se, na neki način, preobražava u zakoniti poredak (*gesetzmäßigen Ordnung*). No, čak i kada je zakoniti poredak, makar i kroz *utemeljujuće* ili *konstitutivno nasilje* uspostavljen, antagonizam se ne gubi jer se nalazi u prirodi čovekovoj. Antagonizam je u zakonitom poretku suspendovan, ukroćen većom silom (zakonom, odnosno pristankom na zakon), ali nije zauvek izbrisan, nije nestao. Naprotiv. On je tu i dobro je, domeće Kant, što je tu. Otud oksimoron. Otud u isto vreme dve veličine koje se uzajamno isključuju. Parafrizirajući Makijavelija mogli bismo reći da zakoniti poredak opravdava ono što dovodi do zakonitog poretka, računajući i način na koji je uspostavljen: nasilje, na primer. Zakon je prisila proistekla iz prisile na udruživanje. Kultura se, utoliko, može odrediti negativno, kao sistem zabrana koji pripitomljuje ono divlje u čoveku i privodi ga složenijim mogućnostima njegove prirode. Kultura izoštrava osećaj društvenosti, sapripadnosti, te sazrela svest o nužnosti društvenosti dovodi do stvaranja praktičkih (moralnih) načela. Dakle, bez tih, po sebi, doduše, ne baš ljubaznih svojstava nedruštvenosti, iz kojih izbija otpor (*Widerstand*) na koji svako mora da naiđe zbog svojih samoživih prohteva, svi bi talenti u idiličnom pastirskom životu, u savršenoj slozi, zadovoljstvu i uzajamnoj ljubavi, ostali večno skriveni u svojim začecima; ljudi bezazleni kao ovce koje napasaju, teško da bi svom životu pribavili veću vrednost nego što ih imaju te njihove domaće životinje; oni ne bi ispunili prazninu stvaranja (*Leere der Schöpfung*) u pogledu njihove svrhe kao umom obdarene prirode (Kant, 1974: 32).

Sve, dakle, počinje Kantovim oksimoronom *nedruštvena društvenost* u kojem se, čini se, krije odgonetka (ako ne i nova zagonetka), njegovog shvatanja ljudske zajednice. Ljudi, naime, žele slogu, jer shvataju da u prirodnom stanju (divljaštvo, reći će Kant), kada su razbijeni na male grupe koje neprestano

ratuju, ne mogu da ostvare nijedan održivi cilj. Zaneti neograničenom slobodom u prirodnom stanju (koja, utoliko, ne zaslužuje ime slobode), ljudi ipak moraju da stupe u civilizaciju, u stanje prinude, što je, domće Kant, nevolja najveća od svih, pošto je ljudi pričinjavaju sami sebi. Zbog svoje sklonosti ka usamljivanju i izolovanosti ljudi ne mogu dugo da pretraju jedni kraj drugih u divljoj slobodi (*wilder Freiheit*) (Kant, 1974: 33). Ljudi, dakle, žele slogu, ali priroda zna bolje šta je dobro za vrstu: ona želi neslogu (*Der Mensch will Eintracht; aber die Natur weiß besser, was für seine Gattung gut ist: sie will Zwietracht*) (Kant, 1974: 32). Sličnost sa Makijavelijom pohvalom neslozi je uočljiva, na neki način čak i zapanjujuća uzmemo li u obzir da su Makijaveli i Kant – makar se tako čini – savršeni antipodi. Ni kod Makijavelija, ni kod Kanta nije reč o banalnom uzročno-posledičnom odnosu prema kojem bi nekakvom redu, ili poretku, prethodio kaos, pa sada, zahvaljujući zakonima i državi, ulazimo u poredak i civilizaciju i stvar je time okončana. Takva pravolinijska logika je naprosto banalna. Ovde je reč o nečemu mnogo složenijem i zanimljivijem.

Zadržimo se još malo na Kantovoj pohvali neslozi, pri čemu ćemo, ovom prilikom, po strani ostaviti problem prirode (nevidljive ruke prirode?!) kao nalogodavca koji bolje od čoveka zna šta je čoveku potrebno. Čovek, dakle, želi da živi udobno i bezbrižno, ali mu priroda ne dâ da se opusti i uvaljuje ga u rad i tegobu (*Arbeit und Mühseligkeiten stürzen*) “kako bi pronašao sredstva da se opet mudro iz njih izvuče (*um dagegen auch Mittel auszufinden, sich klüglich wiederum aus den letztern heraus zu ziehen*)” (Kant, 1974: 32).¹ Obratimo pažnju na Kantovu preciznost. Čovek se, dakle, najpre izvlači iz stanja nedruštvenosti, odnosno potiskuje svoja “neljubazna svojstva” da bi stvorio zakoniti poredak. Ali zakoniti poredak ume da potkupi čoveka te se ovaj opušta. Zbog toga se sad, kao sredstva prirode, pojavljuju rad i tegoba te je na čoveku da se, ponovo, izvlači iz takvog, ovoga puta neprirodnog, ali svejednako neslobodnog stanja. Već su Hegel, Marks i Aušvic kao pervertovani izraz slobode, u blizini. Rad najpre oslobađa, kao kod Hegela, da bi isti taj rad, vremenom, kao izrabljivanje kod Marksa, postao ono što obezbeđuje, da bi natpis na ulazu u Aušvicu *Arbeit frei macht* kao savršeni cinizam koji izvrće civilizaciju na naličje, postao najvišim izrazom zapleta koji Kant imenuje *nedruštvenom društvenošću*. Drugim rečima, Kant preporučuje neprestano

¹ Ovde podsećamo na Makijavelijevo razmatranje o tome koje mesto je najbolje za grad: mesto oskudno prirodnim resursima, ili mesto bogato njima. Makijavelijev odgovor je: oskudno mesto, jer će oskudnost naterati ljude na rad koji će ih samoizgrađivati. Na mestu bogatom prirodnim resursima, naime, dolazi do opuštanja i propasti jer, budući bezbrižan i upušten, čovek ne radi na sebi.

smenjivanje perioda udobnosti i borbe za udobnost. On vidi da se kod čoveka sukobljavaju i bore dve težnje: za udobnošću s jedne i za otporom zajednici s druge strane. Otpor koji čovek pruža životu u zajednici, podružljavanju (*vergesellschaften*), posledica je njegove “izrazite sklonosti ka usamljivanju (izolaciji)” (*großen Hang sich zu vereinzeln (isolieren)*) (Kant, 1974: 32). To je čovekovo nedruštveno svojstvo zajedničko, kako Kant veruje, svim ljudima, dakle reč je o svojstvu ljudske prirode. S obzirom na to da je reč o nečemu što poseduje svako, s obzirom na to, dakle, što to svojstvo prepoznamo i kod drugih ljudi, jasno je da očekujemo otpore sopstvenoj težnji za usamljenošću, odnosno sopstvenim pogledima na svet, jer i mi sami pružamo otpore drugim i drugačijima zamislima. Taj otpor, međutim, primećuje Kant, odlična je stvar jer nas pokreće, njemu zahvaljujući savladavamo sklonost ka lenjosti i, istovremeno, sve one rđave osobine naše prirode poput častoljublja, lakomosti ili vlastoljubivosti (*Ehrsucht, Herrschsucht, Habsucht*), upreže u korisnom smeru izlaska iz stanja divljaštva. Naime, čovek baš ne mari preterano za svoje bližnje, ali shvata da bez njih ne može (*die er nicht wohl leiden, von denen er aber auch nicht lassen kann*). Ta svest je ono što ga vodi ka kulturi, ka vrednosti društvenosti, ka društvenoj vrednosti čoveka. Jer, domće Kant, samo u zajednici, samo u društvu čovek razvija svoje talente, odnosno obrazuje ukus. Prinuda na društvenost obrazuje čovekovu prirodu, uobličava je u kulturalno dobro, uspinje je ka moralnosti. U tom smislu neka je hvala prirodi za netrpeljivost, za surevnjivu takmičarsku sujetu, za nezajažljivu žudnju za imovinom, pa i za gospodarenjem (*Herrschen*)! Bez njih bi sve vršne prirodne obdarenosti u čovečanstvu večno ostale nerazvijene i uspavane (Kant, 1974: 32).

Kada je stvar već postavio na ovaj način i ustvrdio da nesloga nije ujdurma nekog zlog duha (*bösartigen Geistes*) koji je tu samo da bi kvario divno delo mudrog stvoritelja, ošljario po njemu iz čiste zlobe i zavisti, sada su, dakle, pred Kantom (barem) dva problema: kako obezbediti institucionalne okvire za tu nedruštvenu ljudsku društvenost, odnosno kako uravnotežiti cikle blagostanja i buđenja aktivnosti? Kako, drugim rečima, proizvoditi blagotvornu krizu, a da se granice društvenosti ipak ne raspadnu u tolikoj meri da se ponovo ne survamo u divljaštvo?

Ako je najveći problem i, istovremeno, najviši zadatak za ljudsku vrstu – što je, istovremeno, i najviša svrha prirode (*höchste Absicht der Natur*) – ostvarenje društva u kome “postoji sloboda po spoljašnjim zakonima povezana u najvećoj mogućoj meri sa najsnažnijim pritiskom vlasti, odnosno jedan *potpuno pravičan građanski poredak*” (Kant, 1974: 33), takav se problem mora

rešiti izborom gospodara (*Herrn*). Kant – kao ni Makijaveli, uostalom – nije antropološki optimista koji bi ljudima pripisao bogolika svojstva, pa iako je čovek biće obdareno razumom, biće koje želi zakon kako bi postavio granice slobode svih, “ipak ga njegova samoživa životinjska naklonost navodi na to da izuzme sebe gde god može”, pa mu je potrebna spoljašnja sila, potreban mu je gospodar “koji će slomiti njegovu volju i prisiliti ga da se povinuje jednoj opštevažećoj volji uz koju svako može da bude slobodan” (Kant, 1974: 33–34). Na ovom mestu Kant se ne upušta u to kako se inauguriše gospodar. Može se, razume se, preći na njegovu ideju prosvetećenosti, na to da svaki čovek mora da izađe iz samoskrivljene nezrelosti, te da se, u tu svrhu, mora osloboditi raznih autoriteta, ali ni u jednom trenutku Kant neće da podleđe utopijskim zamislima po kojima je društvo moguće ustrojiti bez suverenosti, u nekakvom anarhičnom poretku, u nekakvom poretku bez poretka. Ovde je zanimljiv drugi problem na koji Kant ne odgovara eksplicitno, ali koji se da iščitati iz njegovog dela: ako je već pohvalio neslogu kao pokretački momenat ljudske prirode, ostaje nam da odgovorimo na pitanje šta se dešava kada poredak, društvo, uđe u dekadenciju, kada više nije u stanju da ispunjava zahteve koje je postavilo samom sebi. Drugim rečima, kako iznova pokrenuti ljude ka onome što ih je, najpre, načinilo građanima, a onda ih, unekoliko paradoksalno, izvelo iz građanskog stanja?

Odgovor bi, sledimo li i dalje Kanta, valjalo potražiti u subjektu i njegovim često aporetičnim moćima. Subjekt je ono što proizvodi krizu. On samoga sebe dovodi u pitanje te je, budući krizom zahvaćen, i njen objekt. Drugim rečima, moderno je doba otkrilo mogućnost permanentne krize, one krize koja ne prolazi, koja samu sebe obnavlja i koja ne zahteva “konačno rešenje”. Utoliko je važno ovaj pojam povezati sa modernim pojmom demokratije:² demokratija je mesto permanentne krize, periodičnog smenjivanja blagostanja i izlaska iz blagostanja, horizont koji se nalazi u budućnosti (“jednom će doći *prava demokratija*”) ali koji, poput delotvorne fatamorgane – delotvorne jer uvek idemo ka njoj, ka toj prikazi, toj halucinaciji, tom fantazmu zvanom demokratija – većito izmiče čak i kada nam se čini da nam je nadohvat ruke. Jedan od paradoksa demokratije jeste da je ona *uvek već* tu, da je njena realnost u vremenu sadašnjem delotvorna uprkos (ili zahvaljujući) konstitutivnom manjku, tome što *nikada*, ili barem do sada, nije *istinska, prava, puna*.

² Uprkos veoma problematičnom čitanju ideje federalizma kod Kanta, i to pre svega zato što se, neopretno, u analizu Kanta ulazi iz današnjeg razumevanja, a naročito iskustva, liberalizma, Džon MakMilan skreće pažnju na to da je, za razumevanje ideje krize, nužno pretpostaviti demokratiju (MacMillan, 2006: 60 i d.).

Konstitutivni manjak demokratije upravo je u nedostatku savršenog rešenja, u njenoj principijelnoj nedovršivosti, odnosno, ako se poslužimo pozitivnim određenjem, u mogućnosti večitog usavršavanja. Mogućnost večitog usavršavanja, to nedovršivo omogućavanje mogućnosti, to dinamizovanje energije (stvarnosti), počiva na izumu permanentne krize. Ako je u starom veku odnos između mogućnosti i ostvarenja mogućnosti uvek morao da dovede do nekakvog ispunjenja (entelehiya kao dovršenje procesa, kao ispunjenost, kao punina, kao dostignuta svrha), moderno doba uračunava nedovršivost kao proces.

Ideja večnog mira, ideja poretka dovoljno čvrstog da bi se prevladalo stanje divljaštva, sadrži u sebi svest o prvobitnoj i, zapravo, neiskorenjivo konfliktnoj ljudskoj prirodi koja se, prirodno, prenosi i na države. Ali isti mehanizam koji je dopustio izlazak čoveka iz prvobitnog stanja na delu je i među državama. U onoj meri, dakle, u kojoj se pojedinac drži svog egoizma u društvu, u kojoj svoju nedruštvenost preokreće u uslov same društvenosti, i države moraju moći da zadrže konfliktnu svoju prirodu, da ostave na delu opasnost od sukoba kao uslov mogućnosti mira. Drugim rečima, beleg suverenosti mora biti delatan bez prestanka kako bi i sama sloboda proizvodila dejstva, kako bi se i sama sloboda neprestano i iznova osvajala. Utoliko se gostoprimstvo, koje se tako iznenada pojavljuje kod Kanta, može razumeti i kao pokušaj da se sačuva ono "kod sebe", sama suverenost, ali i da se, u istom gestu, dovede u pitanje. Odbijajući svako pravo da se laže, svako pravo da se nešto prikriva ili da se sačuva za sebe, odbijajući mogućnost da se odbije nalog istinoljubivosti, Kant stavlja u drugi, podređeni plan svako pravo na unutrašnje mesto, na ono "kod sebe", čime direktno ukida razliku između privatnog i javnog, pa time i mogućnost čistog gostoprimstva: ako nema onoga "kod sebe", nema ni mesta koje se pridošlici može ponuditi kao utočište, pribežište, boravište. Sa čistom i neprikosnovenom suverenošću ideja večnoga mira ostaje puka utopija. Uvođenjem gostoprimstva, pak, Kant ideju večnoga mira spasava od sebe samog.

Kant i problem gostoprimstva

U tekstu iz 1797. godine "O tobožnjem pravu da se laže iz čovekoljublja" Kant postavlja sledeće pitanje: da li treba slagati ubicu koji me, na pragu moje kuće, pita da li se onaj koga on hoće da ubije nalazi u kući? Sa sebi svojstvenom ljupkošću on odgovara "ne": čak se ni ubica ne sme lagati uprkos tome što je, našoj istinoljubivosti zahvaljujući – tom nalogu da uvek i na svakom mestu, pod bilo kojim uslovima, imamo saopštiti istinu – gost izložen riziku

od smrti. Gost, u međuvremenu, može da pobegne kroz prozor, recimo, pa su onda svi zadovoljni: mi, jer smo nepokolebljivo istinoljubivi, ubice, iz istog razloga, i gost, jer je preživio (Kant, 1974a). Kant se, doduše, ne udubljuje u mogućnost da gost ne stigne da iskoči kroz prozor, ali to je drugi problem. Bolje je, dakle, prekršiti pravila gostoprimstva, čak i po cenu smrti gosta, nego obavezu da se bude istinoljubiv bez izuzetka, jer безусловna istinoljubivost najviši je moralni nalog, izraz najvišeg poštovanja drugog, ono što, po Kantu, gradi i učvršćuje društveni odnos. Dve su reakcije moguće na ovakvu postavku i obe se moraju uzeti ozbiljno. Prva je pokušaj da se Kantova pozicija opravda uzimajući u obzir njegov sistem: pronaći mesto Kantovom tekstu, odnosno ovoj preporuci za безусловnu istinoljubivost (kojom se безусловno ruši princip gostoprimstva), u sistemu, uzimajući, dakle, u obzir i Kantovu teorijsku filozofiju. Tim putem nećemo ići. Ovde nas zanima nešto drugo. Druga reakcija ide ka tome da se ustvrdi, zajedno s Derridom (1997: 67), da ovo mesto opasno nagrizi Kantovu opštu zamisao jer princip безусловne istinoljubivosti ruši princip čovečnosti. Ipak, postoji i prethodno pitanje: otkud gostoprimstvo kod Kanta? Šta gostoprimstvo traži kod mislioca transcendentalne strukture kada gostoprimstvo pripada običajnosti, dakle sferi koja se nalazi s one strane transcendentalnog i, kao takvo, ni na koji način ne može biti konstitutivno za noseću ideju Kantove filozofije? Drugim rečima, gostoprimstvo je kontekstualno određeno i njegova opštost, po definiciji, ne dopire do kantovske univerzalnosti. No, da li je tako?

Princip gostoprimstva zahteva kulturalni kontekst. Nema kulture ili društvene veze bez principa gostoprimstva. Ovaj princip nalaže prihvatanje bez rezerve i bez računa, neograničeno izlaganje došljaku.³ U istom pokretu, međutim, određena (svaka) kulturna, ili jezička zajednica, porodica, nacija, moraju da suspenduju princip apsolutnog gostoprimstva kako bi zaštitili svoju kuću, ono *kod sebe*, ono vlastito, svoje vlasništvo i svoju suverenost od neograničenog dolaska drugog. U tom slučaju Kantov zahtev za безусловnom istinoljubivošću dobija još nejasniji status. Da bih u kuću primio koga želim, moram biti gospodar mesta koje nazivam svojim boravištem, svojom kućom, domom, moram da imam suverenu vlast: “ne postoji gostoprimstvo u klasičnom smislu bez suverenosti sopstva nad onim ‘kod sebe’ (*chez-soi*)” (Derrida, 1997: 53; Derida, 2002: 26). Suverenost otvara paradoks gostoprimstva. Već

³ Antropološka literatura, naravno, pokazuje da nijedno društvo nije poznavalo, niti poznaje, безусловno gostoprimstvo. Međutim, valja imati u vidu da se ovde razmatra *pojam* gostoprimstva u koji je безусловnost upisana uprkos tome što empirijska evidencija to ne potvrđuje, te je napetost između *principa безусловnosti* i *empirijske uslov(lje)nosti* ovde konstitutivna. Najcelovitiji pregled ovoga pojma u Montandon, 2004.

u svome pojmu gostoprimstvo je bezuslovno, ali kao takvo ono je aporetično: kada kao domaćin kažete gostu koji prekoračuje prag vaše kuće da se oseća kao u svojoj kući, da se, drugim rečima, oseća (i ponaša) kao domaćin, kada mu, dakle, ponudite bezuslovno gostoprimstvo, vi to ne mislite *baš* tako, ne mislite doslovno jer bi se, u suprotnom, kada biste *zaista* ponudili bezuslovno gostoprimstvo, istoga časa izgubila razlika između vas kao domaćina i gosta kao pridošlice: i domaćin i gost bili bi, istovremeno, i domaćin i gost, domaćin kao gost i gost kao domaćin, odmah bi dve suverenosti polagale pravo na isti prostor, a od takve situacije podeljene suverenosti do sukoba deli nas korak. Na vrata nam, u ovom izvođenju, već kuca neprijatelj, gost kao neprijatelj, stranac kao neprijatelj, drugi kao neprijatelj, prijatelj kao neprijatelj i neprijatelj kao najbolji prijatelj.⁴

Vratimo se Kantu.

Najčuvenije mesto na kojem se Kant poziva na ideju gostoprimstva njegov je tekst “Ka večnome miru” (Kant, 1974c). Treći definitivni član toga nacрта glasi: “Pravo građana sveta treba da se ograniči na uslove opšteg gostoprimstva” (*Das Weltbürgerrecht soll auf Bedingungen der allgemeinen Hospitalität eingeschränkt sein*) (Kant, 1974c: 147). U prvoj rečenici toga člana Kant naglašava da ovde nije reč ni o kakvoj filantropiji, već o pravu. Gostoprimstvo je, nastavlja Kant, “pravo svakog stranca da u slučaju dolaska na tle nekog drugog ne bude od ovoga primljen neprijateljski” (Kant, 1974c: 148). Potom sledi objašnjenje u kojim se slučajevima to pravo ne sme uskratiti, na koji se način stranac ima ponašati na tuđoj teritoriji, odnosno domaćin na svojoj, ali Kant dodaje i jedan zanimljiv momenat: stranac koji zahteva prijateljsko ponašanje prema sebi u tom se zahtevu ne poziva na pravo na gostoprimstvo (*Gastrecht*), jer bi u tom slučaju morao da se sklopi ugovor između njega i domaćina (*ein besonderen wohlthätiger Vertrag*) kojim bi on, na izvesno vreme, postao ukućaninom, već se stranac, zahtevajući prijateljsko ponašanje, poziva na pravo posete (*Besuchrecht*) “koje pripada svim ljudima kao društvenim bićima” pošto ljudska bića imaju zajedničko pravo na Zemljinu površinu (Kant, 1974c: 148). Drugim rečima – Kant je ovde krajnje oprezan – pravo došljaka na gostoprimstvo (*Hospitalität*) ne proteže se dalje od *pokušaja* (*einen Verkehr mit den alten Einwohnern zu versuchen*) da se uspostavi mogućnost saobraćaja sa starosedeocima (Kant, 1974c: 148).

Ovaj bi odeljak trebalo pročitati ponovo, pažljivije.

⁴ Svi ovi motivi koji se nalaze u pozadini našeg izvođenja iscrpno su obrađeni u knjizi Derida, 2001, naročito poglavlja 5 i 6.

U naslov svoga teksta, najpre, Kant stavlja reč latinskog porekla, *Hospitalität*, iako ima i nemačku, *Gastlichkeit*, koja vodi poreklo od gotskog *Gast*, gost. *Hospitalität* u ovom slučaju znači pre svega “pravo na posetu” (*Besuchrecht*), ali ne i “pravo na prijem” (*Gastrecht*), na primanje gosta, što se izražava negativnim određenjem, odnosno zahtevom da *ne* budemo primljeni neprijateljski.⁵ Drugim rečima, nema unapred datog jemstva da ću naići na prijateljski prijem. *Besuchrecht*, pravo na posetu, izvodi se iz “zajedničkog prava na Zemljinu površinu” (*vermöge des Rechts des gemeinschaftlichen Besitzes der Oberfläche der Erde*) (Kant, 1974c: 148). Gotovo u istom potezu, međutim, to pravo na zajedničko tle ograničeno je pravom na primanje gosta, *Gastrecht*, odnosno sklapanjem ugovora, ili sporazuma (*ein besonderen wohltätiger Vertrag*). Ova se napetost, sugerije Rene Šere (Schérer, 2005: 65), može razumeti kao razlika između univerzalističkog i partikularističkog principa, između apstraktnog određenja “zajedničkog posedovanja” i konkretnog posedovanja dela Zemljine površine, ali takvo razumevanje ne iscrpljuje Kantovu ideju. Šere skreće pažnju na Kantovu upotrebu reči *Kugelfläche*, odnosno na to geografsko-geometrijsko određenje: Zemlja je kugla, sfera, njen oblik je takav da ona u sebi spaja granicu – ograničena je, ima određenu, konačnu površinu, te se ljudi ne mogu rasuti u beskonačnost – ali ona je, upravo kao kugla, kao krug, izraz beskonačnosti, naime ne znamo ni početak ni kraj kruga, po njenoj se površini možemo beskonačno kretati.⁶ Naše je kretanje, pak, ograničeno mogućnošću istog takvog kretanja drugih ljudi, što znači da smo nužno u dodiru sa drugima, te je trpeljivost nužan uslov postojanja: ljudi moraju “da trpe drugoga kraj sebe i niko prvobitno nema više prava da bude na jednom mestu Zemlje nego drugi” (Kant, 1974c: 148). To je, pak, način da se uredi, utemelji ljudska zajednica (*Gemeinschaft*). Čovek zauzima zemlju zato što je ona okrugla. Ovde je, naglašava Šere, reč o polasku od činjenica: ljudi ne mogu da ocrtaju pravu liniju bekstva, uprkos

⁵ U istom ovom spisu, na početku Prvog odeljka, Kant koristi reč *Hostilität*, što prevoditeljka prevodi kao “razmirica”. No, ako je prevoditeljka jako dobro osetila da reč *Hospitalität* treba ostaviti u njenom latinskom obliku, onda je važno bilo *Hostilität* ili ostaviti u ovom obliku, ili prevesti preciznim i jakim “neprijateljstvo”, a ne blagim i neopominjućim “razmirica”.

⁶ O sferi kao *par excellence* političkoj kategoriji prodorne redove ispisuje Peter Sloterdajk. Upor, recimo, 2001, naročito ogledi “U istom čamcu” (str. 7–62) i “Jak razlog da se bude zajedno” (str. 63–98). Sloterdajk zajednicu razume kao sapripadanje (*zusammengehören*), odnosno, kako sama reč kaže, mesto zajedničkog slušanja (*zusammen hören*). Prostor, pak, u kojem reči odzvanjaju, u kojem se stvara “zvučno telo grupe” (str. 19), mora biti akustičan, a akustiku obezbeđuje sferičan oblik. Sfera je to što obezbeđuje i omogućuje zajedništvo, unutrašnji prostor zajednice. Svoje istraživanje sfere Sloterdajk produbljuje u uzbudljivoj trilogiji *Sfere*, upor. Sloterdajk 2010, naročito ekskurs 3 (“Princip jaje. Po-unutrašnjenje i obujmljivanje”, str. 324 i dalje) i pogl. 7 (“Stadijum Sirena. O prvim sonosferičnim alijansama”, str. 479 i dalje).

mogućnosti beskonačnog kretanja, beskonačnog okretanja u krug, jer se, na-prosto, susreću. Otud nužnost prava koje bi uredilo kaos, a potom i zloupotrebu posjedovanja tla. (Schérer, 2005: 66)

Ali, ako je ovde u pitanju činjeničnost, ono *quid facti*, a Kanta zanima pitanje opravdanja, *quid iuris*, kako pomiriti te dve sfere?

Problem početka

Vratimo se još korak unazad, na prvi odeljak nacрта za *Večni mir*. U tom odeljku (član 2) Kant državu određuje kao suverenu zajednicu, odnosno samo suverena zajednica zaslužuje ime države:

Ona je zajednica ljudi kojoj niko drugi ne može zapovedati (*gebieten*) niti njome raspolagati do ona sama. Nju, koja je zasebno stablo sa vlastitim korenjem, naka-lemi kao navrt drugoj državi znači uništiti joj opstanak kao moralnoj ličnosti i pretvoriti je u stvar, a to se protivi ideji prvobitnog ugovora, bez koje se ne može zamisliti pravo ni kod jednog naroda. (Kant, 1974c: 138)

Reč “zapovedati” Kant upotrebljava u najboljoj suverenističkoj tradiciji kao najviši prerogativ, ili najvišu odliku suverena kao onoga ko ima najvišu moć zapovedanja, punu moć (*plena potestas*) i ne postoji viša moć zapovedanja od njegove. Drugim rečima, ako je država suverena, onda njoj niko ne može zapovedati. “Zasebno stablo sa vlastitim korenima”, pak, upućuje na međunarodni poredak država/stabala. Ideja Kantovog teksta je, u tom smislu, da skup stabala pokuša da vidi i da konstituiše kao svojevrsnu celinu – da ostanemo pri metafori: kao šumu – kao svetsku zajednicu. Da bi se taj i takav poredak uspostavio, potrebno je, ponešto paradoksalno, da se svakoj državnoj zajednici (svakome stablu) dopusti potpuno uživanje sopstvene posebnosti, odnosno slobode. Tu je, istovremeno, domet Kantove metafore: svaka je zajednica, kaže Kant u skladu sa terminologijom svoga vremena, moralna ličnost, a moralna ličnost se konstituiše u prvobitnom ugovoru. Prvobitni ugovor (*contractus originarius* ili *pactum sociale*) kao nužni uslov izgradnje političke zajednice ne smemo shvatiti kao činjenicu, već je on:

samo ideja uma koja, međutim, nesumnjivo ima svoj (praktički) realitet: naime da obaveže svakog zakonodavca da tako daje svoje zakone kao da su oni *mogli* proizići iz ujedinjene volje čitavog naroda, i da svakog podanika, ukoliko on hoće da bude građanin, posmatra tako kao da se on saglasio sa jednom takvom voljom. (Kant, 1974b: 108)

Sledi važna nijansa: ugovor o kojem Kant govori, dakle prvobitni ugovor, teško je razlučiti od saglasnosti, odnosno posmatrati ga drugačije do kao fikciju na način Rusoa – te je on utoliko “samo ideja” – ali saglasnost se preobražava u ugovor kada se upravo činom saglašavanja konstituiše država kao ona treća strana u eventualnom sporu između suprotstavljenih pojedinaca, ili strana, te saglasnost na taj način dobija pravne konture. Utoliko će Patrick Riley (1973: 452–453) Kanta nazvati kvazi-kontraktualistom koji će politiku da podredi moralnosti.⁷ Važno je, takođe, primetiti da se kod Kanta ideja ugovora prelijeva iz privatnog prava u javno pravo,⁸ ali to ne umanjuje operabilnost njegove ideje. Prvobitni ugovor, naime, svojevrstni je svetionik najviše vlasti. Donošenje zakona u interesu zajednice najvažnija je delatnost najviše vlasti te, ukoliko bi se u toj delatnosti i pojavila kakva dilema, zakonodavac ima “pri ruci” ideju prvobitnog ugovora kao “nepogrešivo merilo *a priori*” (Kant, 1974b: 109), što bi imalo značiti da je prvobitni ugovor, kao apriorna konstrukcija, kao apriorna fikcija, kao fikcija *a priori*, opravdanje (legitimacija) zakonodavne delatnosti suverena. Ovakav je sled koraka Kantu bio potreban, naravno, da bi opravdao nemogućnost zasnivanja građanskog otpora, odnosno građanske neposlušnosti vlasti koja legitimitet izvlači iz prvobitnog ugovora (Kant, 1974b: 109), ali u nastojanju da održi ravnotežu Kant se nije između naroda kao nosioca suverenosti i poglavara kao suverenog čuvara zakona. Utoliko mora da se pozove na opštu volju, što znači da u istom činu upada u probleme sa kojima se suočava i Rousseau, naime kako da izbegne proizvoljnost utvrđivanja opšte volje. Taj problem, međutim, moramo da ostavimo po strani i ukažemo na još jedan motiv Kantove ideju gostoprimstva.

Posetu bez ikakvih unapred datih prepreka Kant razume kao trgovačku vezu. Otud reč *Verkehr*: odnos između ljudi i, istovremeno, kruženje robe, promet robe, saobraćaj (v. Kant, 1974c: 148). Od trgovine Kant očekuje ujedinjenje zemlje, harmoniju među narodima i uopšte napredak. Trgovina je, naprosto, sredstvo pomoću kojeg ljudi dolaze do ispunjenja svoje racionalne svrhe.

Sada se kockice slažu. Gostoprimstvo nije stvar nikakvog čovekoljublja, već prinude. Gostoprimstvo je zahtev istorije, prirode, koji se, zarad opstanka,

⁷ O odnosu politike i morala, odnosno prednosti morala nad politikom: Kant, 1974c: 156 i dalje. Kant je nedvosmislen: teorijska izreka “‘poštenje je bolje od svake politike’ (...) neophodan je preduslov politike” (Kant, 1974c: 156), “bog koji čuva granice morala ne uzmiče pred Jupiterom, bogom koji štiti granice sile” (Kant, 1974c: 156), “[p]rava politika ne može da napravi nijedan korak a da se pre toga ne pokloni moralu” (Kant, 1974c: 164).

⁸ O odnosu ugovora i saglasnosti, odnosno privatnom i javnom pravu Byrd – Hruschka, 2006; Byrd, 1998. O prelasku s privatnog na javno pravo Ripstein, 2009: 145 i d. (poglavlja 5 i 6).

mora ispuniti. Trgovina je tu da olakša ispunjenje tog zahteva. Gostoprimstvo je nužnost koja nailazi na prepreke, ali, kao princip, njoj prepreke empirijske stvarnosti nisu problem. Negostoprimstvo je, utoliko, stvar čudi, i kao takvo se ne može uopštiti. Negostoprimstvo se kod Kanta svodi na dva oblika. Prvi je *Unwirtbarkeit* u primeru sa varvarima (*der Barbaresken*) koji u priobalnim oblastima otimaju brodove (*das Schiff*), a brodolomnike odvođe u roblje (Kant, 1974c: 148), ili kada pustinjski varvari,⁹ arapski beduini (na svojim kamilama, tim pustinjskim brodovima (*das Schiff der Wüste*)) napadaju nomadska plemena i pljačkaju ih. U korenu ove reči za negostoprimstvo nalazi se *Wirt*, domaćin. Ovu reč pronalazimo u izrazima hotelijer, vlasnik krčme, vlasnik svratišta, amfitrion.¹⁰ Dakle, Kant osuđuje negostoprimstvo varvara koji se ponašaju nedomaćinski kršeći sve dobre ljudske i trgovačke odnose. Valja приметiti da se njihovo ponašanje, po Kantovom mišljenju, protivi prirodnom pravu (Kant, 1974c: 148). Drugi primer negostoprimstva, međutim, Kant ostavlja “civilizovanima”, dakle Evropljanima. Za tu vrstu negostoprimstva on koristi sintagmu *inhospitale Betragen*, negostoljubivi postupak (Kant, 1974c: 148). Umesto, dakle, da se ograniče na *pokušaj* (*versuchen*) uspostavljanja odnosa sa starosedeocima, uglavnom posredstvom trgovine, Evropljani o starosedeocima ne samo da ne vode računa već na njihovim teritorijama proizvode sva moguća zla koja poznaje ljudski rod (Kant, 1974c: 148). Nije stoga, zaključuje Kant, nimalo čudno što su Kina i Japan, s obzirom na to da su upoznati sa ponašanjem Evropljana, bili i više nego suzdržani kada je gostoprimstvo u pitanju: Kina je, naime, dopustila prilaz svojoj zemlji, ali ne i ulazak u nju, dok je Japan dozvolio pristanak uz obalu samo “jednom malom evropskom narodu”, Holanđanima, ali je i njih isključio iz zajednice sa starosedeocima (*der Gemeinschaft mit den Eingebornen ausschließen*), kao da su Holanđani, dodaje Kant, zarobljenici (*wie Gefangene*) (Kant, 1974c: 149). Evropljani su, dakle, zloupotrebili gostoprimstvo na dva načina: najpre, ono im je bilo ponuđeno, ali ga oni nisu prihvatili, a potom su svoje pravo posete proširili izvan zakonskih granica posete “pervertujući joj trajanje i smisao” (Schérer, 2005: 72).¹¹ Na ovom mestu, zajedno sa Šereom (Schérer, 2005: 72–73), možemo jasnije da uočimo smisao restriktivnog principa *Besuchrecht*, prava na posetu, na koje gostoprimstvo mora da se ograniči. Odgovornost se, dakle, s obzirom na iskustvo sa Evropljanima, s obzirom na to da su zloupotrebili gostoprimstvo, s obzirom na to da su se, kao gosti, ponašali

⁹ U srpskom prevodu, umesto varvari, stoji Berberi.

¹⁰ I ovde je korisno konsultovati Benvenist, 2002: 55 i d.

¹¹ Ovde svakako ne bi trebalo prevideti značaj pojma granice kod Kanta.

negostoljubivo (*inhospitale Betragen*), prebacuje sa onoga ko prima, na onoga ko dolazi (u goste).

Sa ovog mesta moguće je ući u savremenu raspravu o izbeglicama.

Literatura

- Benvenist, Emil. *Rečnik indoevropskih ustanova. Privreda, srodstvo, društvo, vlast, pravo, religija*, prev. Aleksandar Loma. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci 2002.
- Byrd, Sharon – Hruschka, Joachim. Kant on “Why Must I Keep My Promise?”, *Chicago-Kent Law Review* 81, 2006, 47–74.
- Byrd, Sharon. Kant’s Theory of Contract, *Southern Journal of Philosophy* 36, 1998, 131–153.
- Derida, Žak. *Kosmopolitike*, prev. Sanja i Petar Bojanić, Stubovi kulture, Beograd 2002.
- Derida, Žak. *Politike prijateljstva*, prev. Ivan Milenković, Beogradski krug, Beograd 2001.
- Derrida, Jacques. *De l’hospitalité*, Calmann-Lévy, Paris 1997.
- Kant, Immanuel. Ideje opšte istorije usmerene ka ostvarenju svetskog građanskog poretka, u: *Um i sloboda*, prev. Dušica Guteša, Mladost, Beograd 1974, 27–40.
- Kant, Immanuel. O tobožnjem pravu da se laže iz ljubavi prema ljudima, u: *Um i sloboda*, prev. Danilo Basta, Mladost, Beograd 1974a, 171–178.
- Kant, Immanuel. O uobičajenoj izreci: to bi u teoriji moglo biti ispravno, ali ne vredi za praksu, u: *Um i sloboda*, prev. Slobodan Žunjić, Mladost, Beograd 1974b, 89–123.
- Kant, Immanuel. Večni mir. Filozofski nacrt, u: *Um i sloboda*, prev. Olga Šafarik, Mladost, Beograd 1974c, 135–169.
- MacMillan, John. Immanuel Kant and the democratic peace, u: *Classical Theory in International Relations*, ur. Beate Jahn, Cambridge Studies in International Relations, Cambridge University Press 2006, 52–73.
- Montandon, Alain (ur.). *Le livre de l’hospitalité (Accueil de l’étranger dans l’histoire et les cultures)*, Bayard, Paris 2004.
- Riley, Patrick. On Kant as the Most Adequate of the Social Contract Theorists, *Political Theory* 4, 1973, 450–471.
- Ripstein, Arthur. *Force and Freedom. Kant’s Legal and Political Philosophy*, Harvard University Press 2009.
- Schérer, René. *Zeus hospitalier*, La Table Ronde, Paris 2005.
- Sloterdijk, Peter. *Sfere I*, prev. Aleksandra Kostić, Fedon, Beograd 2010.
- Sloterdijk, Peter. *U istom čamcu*, prev. Aleksandra Kostić, Beogradski krug, Beograd 2001.

UNSOCIAL SOCIABILITY: KANT AND THE PROBLEM OF HOSPITALITY

Summary: Kant's oxymoron *unsocial sociability* is part of the great tradition of political ideas that see the beginning of civilization as an exit from disorder and an entry into some sort of order. That order, on the other hand, rests on the law as a coercion that determines freedom negatively, as a series of prohibitions for the sake of the sustainability of the human community. At the same time, however, in the heart of the order there still exists a repressed disorder (*unsociability*) which, according to Kant, necessarily manifests its creative potential. Hospitality, in a constellation that maintains internal tension (between antagonism as a creative force and tamed antagonism that is restrained by law), appears as a way to mitigate antagonism in international relations for which, as yet, there is no legal framework that would accept the whole the world.

Keywords: Kant, unsocial sociability, antagonism, nature, oxymoron, violence, law

